

pulski biskup Mosè Buffarelli (1451. – 1465.). Za manju su crkvu karakteristične spolije, odnosno dio namještaja stare crkve ugrađen u noviju kako bi se očuvala tradicija i uspomena na urušenu staru crkvu.

Posljednje poglavlje prve cjeline („Zaključak“, 25–27) donosi sintezu autoričina izlaganja i razne zaključke na temelju analize ostataka kamene skulpture crkve sv. Mihovila te njihove usporedbe s nekoliko istarskih sličnih primjera. Osim toga, nameću se i neka još otvorena pitanja poput povezanosti crkve sv. Mihovila s obližnjom crkvom sv. Foške, ali i s crkvom sv. Sofije u Dvigradu te pitanja njezina hodočasničkoga karaktera.

Slijede dvije preostale cjeline u obliku kataloga, „Katalog – tekstovi“ (29–58) s popratnom literaturom (59–62) i „Katalog – slike“ (63–118) te „Sadržaj“ (119).

Knjiga Sunčice Mustać *Crkva sv. Mihovila u Banjolama kraj Peroja* vrijedan je prinos proučavanju ranosrednjovjekovne istarske, time i hrvatske kulturno-povijesne baštine. Iako je djelo rad povjesničarke umjetnosti, autorica ne propušta iznijeti bitne i zanimljive informacije povijesnoga konteksta lokaliteta pomoću kojih i oblikuje svoje zaključke. Djelo se dotiče onomastike te naravno i arheologije koja je ključna za istraživanje lokaliteta uopće, stoga se može zaključiti kako je interdisciplinarnoga karaktera. Osim toga, važno je i kao svojevrсна sinteza dosadašnjih istraživanja samoga lokaliteta i crkava pa će nesumnjivo biti i dobra polazišna točka za daljnja istraživanja.

Gabriela Braić

Predrag Marković – Ivan Matejčić – Damir Tulić, *Umjetnička baština istarske crkve / Il patrimonio artistico della chiesa istriana, 2, Kiparstvo od 14. do 18. stoljeća / Scultura dal XIV al XVIII secolo*, Pula – Pola: Istarska kulturna agencija – Agenzia culturale Istriana / Porečka i Pulska biskupija – Diocesi di Parenzo e Pola / Istarska županija – Regione Istriana / Arheološki muzej Istre – Museo archeologico dell'Istria / Josip Turčinović, 2017., 402 str.

Edicija *Umjetnička baština istarske crkve* započeta 2014. godine sveskom o skulpturi od 4. do 13. stoljeća nastavljena je 2017. pregledom najznačajnijih kiparskih djela nastalih od 14. do 18. stoljeća i sačuvanih u sakralnim objektima

na području današnje Istarske županije, odnosno Porečke i Pulske biskupije. Preciznije, nova je publikacija obuhvatila istaknuta skulpturalna djela gotičkih i renesansnih stilskih karakteristika, probir reprezentativnih radova baroknoga razdoblja i nekoliko važnih ostvarenja klasicističkih obilježja. Ova bogata umjetnička baština u manjoj je mjeri izložena u sakralnim zbirkama jer je mahom sačuvana *in situ*, u crkvama nekadašnjih sjedišta kaptola, manjih obalnih naselja ili pak pitoreskних sela u unutrašnjosti poluotoka. Neka od najvažnijih kiparskih djela predmetnoga razdoblja nekoć su bila dio inventara raskošnih unutrašnjosti venecijanskih crkava desakraliziranih nakon Napoleónova osvajanja grada i pada Mletačke Republike 1797. godine. Tada su ih, nasreću, ljubitelji umjetnosti nabavili i donirali na slavu svojega imena, a pojedina su djela spletom okolnosti ostala u istarskim crkvama. Ipak, većina izvanrednih skulptura za koje je pouzdano utvrđeno da su ih naručili pripadnici istarskoga klera, članovi imućnih plemićkih obitelji ili istaknute bratovštine, ukazuju na dojmljivu želju za praćenjem stilskih mijena bliskih umjetničkih centara Italije, ali i udaljenijih središta kontinentalnoga kulturnog kruga. Time katalog kiparstva čine djela zasad još nepoznatih, ali vještih klesarskih i drvorezbarskih radionica aktivnih tijekom *Trecenta* pa sve do sredine *Quattrocenta*, nadaleko poznatih renesansnih i baroknih majstora djelatnih mahom u Veneciji te nekoliko sljedbenika čuvenoga predstavnika neoklasicizma Antonija Canove (1757. – 1822.). Od začetka povijesti umjetnosti kao znanosti ustrojene u modernom smislu, učinjeni su značajni koraci u poznavanju kiparstva od 14. do 18. stoljeća na istarskom poluotoku. Posebno valja, među ostalima, istaknuti zaključke Antonija Alisija, Bernarda Benussija, Giuseppea Biasuza, Giuseppea Caprina, Antonija Santangela, Francesca Semija i Marca Tamara, koji su istkali prvu mrežu reprezentativnih spomenika Istre. Tijekom druge polovice 20. stoljeća i sve do danas brojni su se povjesničari umjetnosti dotaknuli pojedinih skulpturalnih ostvarenja, a među posljednjima su bili autori ovoga iscrpnog pregleda dijela bogate istarske kiparske baštine.

Drugi svezak edicije u nakladništvu Istarske kulturne agencije (IKA) te uz sunakladništvo Porečke i Pulske biskupije, Istarske županije, Arheološkoga muzeja Istre i nakladničke kuće Josip Turčinović iz Pazina zadržao je dvojezičnost i koncept ostvaren u prvom svesku. Glavni urednik edicije Ivan Matejčić se i u ovoj publikaciji javlja kao jedan od triju autora. Osim što dugogodišnjim istraživačkim radom pridonosi poznavanju kiparskih djela nastalih u doba ranoga kršćanstva, predromanike i romanike, o čemu je

pisao u prvome tomu edicije, važnim znanstvenim saznanjima utječe i na razumijevanje gotičke te renesansne skulpture. Ipak, autor je prvoga uvodnog poglavlja „Gotičko kiparstvo“ (5-11, 12-17) Predrag Marković, izvanredni profesor na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, koji dugi niz godina istražuje arhitektonska i kiparska ostvarenja nastala u kasnom srednjem i ranom novom vijeku.

On je katalogu skulptura gotičkih obilježja na prostoru većega dijela istarskoga poluotoka (osamdesetak djela) pribrojio i brojne primjere arhitektonske dekorativne plastike te liturgijski namještaj kako bi dočarao ukupno bogatstvo izvedenih predmeta u tom čipkastom i istovremeno vrlo emotivnom stilu umjetnosti. Međutim, ovom je prilikom naglasak stavljen na skulpturu od drva i kamena, čiji je značaj prepoznala još Vanda Ekl u posljednjoj četvrtini 20. stoljeća. Nehomogena grupa gotičkoga kiparstva istarske crkve obuhvaća djela talijanskih ili srednjoeuropskih utjecaja nabavljena za katedralne, župne ili redovničke crkve većih urbanih središta zapadnoga dijela poluotoka ili malih feudalnih središta Pazinske knežije. Usto, te umjetnine nemaju obilježja samo jednoga stila. Na primjerima domaće produkcije 14. i prve polovice 15. stoljeća vidljivo je dugo zadržavanje prijelaznih romaničko-gotičkih oblika, gdje se utjecaj gotike primjećuje samo u tretiranju draperije ili oživiljenim ekspresijama lica. Veću grupu sačuvanih skulptura čine one nastale od kraja 15. do sredine 16. stoljeća i osim ikonografskih tema Raspetoga Krista i Bogorodice s Djetetom, karakterizira je učestalost pojave svetoga Antuna Opata. Potonji je posebno zanimljiv, ali i razumljiv izbor jer je riječ o „pučkom svecu“, zaštitniku stoke kojega su Istrani najviše štovali. Njegovu čestu pojavu Marković objašnjava i postupnim dolaskom ranohumanističkoga doba, kada „skulpturalna oprema crkava prestaje biti isključivo u funkciji institucionalnog i doktrinarnog iskaza velikih objava Crkve“. Imajući to na umu, posve je jasno da kiparstvo druge polovice 15. i prve polovice 16. stoljeća polako uvodi nova stilska kretanja, stoga skulptura toga vremena ima mješovita gotičko-renesansna obilježja.

Jedan od prvih primjera na kojemu se očituju oba spomenuta stila je svetohranište iz Vodnjana, koje se datira u 1451. godinu. Iako okružene gotičkim arhitektonskim dekorativnim elementima, nage figure malih anđela (*putti*) što nose svitak s imenom naručitelja uvjetno predstavljaju i početak usvajanja renesansnoga rječnika na kiparskim djelima istarskoga poluotoka. S tim razmatranjem započinje uvodno poglavlje „Renesansno kiparstvo“ (19-25,

26-31) Ivana Matejčića, izvanrednoga profesora riječke Akademije primijenjenih umjetnosti u miru. Ipak, on prvu pravu pojavu „temeljnih renesansnih principa oblikovanja u kiparskom mediju“ ne vidi u „klasičnim kiparskim medijima, kamenu ili drvu“, već na velikoj srebrnoj pali – retablu glavnoga oltara Eufrazijane, na kojoj je vidljiva primjena iluzionističkoga oblikovanja prostora. Pojava renesansnoga stila na zlatarskom predmetu ukazuje na značaj – često neopravdano podcijenjenih – primijenjenih umjetnosti u širenju stilskih karakteristika i utjecaju na druge vrste umjetnosti.

Renesansni se stil osim u perspektivnim skraćanjima očituje u ponovnom uvođenju poganskoga svijeta antike kroz mitološke teme i likove (portal na južnom zidu pulske katedrale), ali i uvođenjem odmjerenih emocija. Gotička se obilježja mogu pratiti sve do prve polovice 16. stoljeća, što je vidljivo i na primjerima rezbarenih drvenih polikromiranih poliptiha iz slikarsko-drvorezbarske radionice Andree da Murano (vijesti od 1463. do 1502.) koji izrađuje likove po uzoru na slikarska ostvarenja braće Vivarini. No, istovremeno se javljaju i skulpture u potpunosti nadahnute novim stilom koji se na istarskom poluotoku može zamijetiti na radovima venecijanske drvorezbarske radionice Paola Campse (vijesti od 1495. do 1541.) od 1520. nadalje. Prethodno je i ta radionica, vjerojatno u skladu sa željama naručitelja, slijedila tradiciju izrade gotičko-renesansnih djela. Kasnorenesansnim djelima smatra se tek nekoliko skulptura nastalih u drugoj polovici i na izmaku 16. stoljeća, među kojima valja istaknuti vrijedna djela venecijanskoga kipara Francesca Terillija u Brtonigli i Vodnjanu. Prevladavajući talijanski utjecaj može se uočiti i u unutrašnjosti Istre, gdje se ravnopravno javlja u djelima tzv. sjevernjačke tipologije, izrađenima u radionicama kontinentalnih umjetnika. Relativno skroman korpus istarske renesansne skulpture Matejčić opravdava racionalnošću žitelja koji „nisu naručivali oltare i kipove od vodećih ili najpoznatijih umjetnika“ već su „preferirali solidne provjerene proizvođače koji su bili u stanju zadovoljiti njihove umjerene potrebe.“ One su, međutim, vjerojatno bile više koncentrirane na tradicionalnije umjetničke izraze koje je nudilo gotičko stilsko razdoblje.

Potpuno drugačiji koncept naručivanja umjetnina dogodio se tijekom 17. i 18. stoljeća, što je detaljno razložio Damir Tulić, izvanredni profesor na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta u Rijeci. Budući da je korpus baroknoga kiparstva na području Porečke i Pulske biskupije bio tema njegove doktorske disertacije i recentnih, međunarodno priznatih

istraživanja, izbor mladoga znanstvenika za autora ovoga opsežnog dijela istarske umjetničke baštine poticaj je budućim generacijama povjesničara umjetnosti. Metodološki vrlo jasan tekst poglavlja „Od kasne renesanse do klasicizma: skulpture i oltari od kraja 16. do početka 19. stoljeća“ (33–41, 42–51) uvodi čitatelja u strukturu Katoličke crkve i povijesni okvir predmetnoga razdoblja s ciljem boljšeg razumijevanja bogatstva sačuvane kamene, mramorne i drvene skulpture istarskoga poluotoka. K tome, ukratko je obrazložen način funkcioniranja tržišta umjetnina s osvrtom na ulogu i vrste naručitelja, njihovu kupovnu moć i tadašnju vrijednost valuta (dukata, lira, solada i forinti) temeljenu na cijeni nadnice seljaka. Posebno su zanimljivi dijelovi teksta u kojima je opisana organizacija gradnje oltara i razne vrste mramora upotrijebljene u izradi baroknih skulptura i oltara. Među njima je Tulić posebno istaknuo bijeli kararski mramor, od kojega su isklesana najkvalitetnija kiparska djela istarskih crkava.

Svi se oltari 17. i 18. stoljeća tipološki mogu svrstati u dvije osnovne skupine: oltari tipa slavoluk, sa složenom arhitektonskom kompozicijom stupova i zabata (na području poluotoka ih ima više od dvjesto), te oltari tipa tabernakul, gdje središnje svetohranište flankiraju dvije figure sveca ili anđela (dvadesetak sačuvanih primjera). Pojava mramornih oltara u Istri je prema mišljenju autora potpuno „ovisna o tipologiji, materijalu i majstorima pristiglim iz Venecije“, stoga se mogu povezati s imenima arhitekata poput Baldassarea Longhena (1598. – 1682.) i Domenica Rossija (1657. – 1737.). Već tijekom 18. stoljeća u Istri djeluju lokalne altarističke radionice, a oltari se naručuju i od furlanskih radionica te od piranskoga altarista Gasparea Albertinija (1727. – 1811.). S druge strane, mramorne skulpture 17. stoljeća gotovo i nema, izuzev dojmljive Bogorodice s Djetetom u labinskoj crkvi Marijina Uznesenja, koju je 1696. izradio venecijanski kipar Francesco Cabianca (1666. – 1737.), možda uz pomoć suradnika Giovannija Toschinija (vijesti od 1690. do oko 1735.). Međutim, u 18. stoljeću istarske se crkve obogaćuju skulpturom značajnih venecijanskih umjetnika poput Paola Callala (1655. – 1725.), na čiji je osobni stil utjecao jedan od najpoznatijih baroknih kipara općenito, Flamanac aktivan u Veneciji, Giusto Le Court (1627. – 1679.). Reprezentativne mramorne kipove 18. stoljeća sačuvane na istarskom poluotoku izradili su venecijanski kipari, a neki od njih su među najboljim ili konceptualno značajnijim radovima unutar opusa pojedinih majstora. Primjerice, to vrijedi za vrlo sugestivnu i doista impresivnu mramornu

skulpturu svetoga Jeronima Giovannija Bonazze (1654. – 1734.) u Rovinju ili pak za uređenje svetišta motovunske crkve, gdje se Francesco Bonazza (1695. – 1770.) javlja istovremeno kao projektant, altartist, kipar te slikar. Popisu valja dodati i bujske skulpture svetoga Sebastijana i Servula Giovannija Marchiorija (1696. – 1778.), koji se u četvrtom desetljeću 18. stoljeća inspirirao kasnorenesansnim djelima Alessandra Vittorije (1525. – 1608.) i Girolama Campagne (1549. – 1625.) te istovremeno nagovijestio pojavu klasicizma sredinom stoljeća. „Najobimniji kompleks mramorne skulpture u Istri u doba baroka“ izveo je 40-ih godina 18. stoljeća Alvise Tagliapietra sa sinovima i time oblikovao raskošnu unutrašnjost župne crkve svete Eufemije u Rovinju, tada gospodarski najsnažnijega i stanovništvom najnaseljenijega istarskoga grada. U kontekstu sačuvane barokne skulpture poluotoka, valja istaknuti i pojavu nekoliko umjetnika koji su radionice organizirali u obližnjoj Rijeci (Antonio Michelazzi, 1707. – 1771.) i Ljubljani (Francesco Robba, 1698. – 1757.), dok je padovanski kipar Angelo de Putti (od između 1675. i 1680. do nakon 1730.), nakon osrednjega uspjeha u pokrajinama sjeverne Italije i današnje Slovenije, za brojne istarske crkve klesao kipove u radionici vjerojatno smještenoj negdje na poluotoku. Sve do pojave kiparskoga klasicizma 19. stoljeća skulpturom Bogorodice s Djetetom koju je za rovinjsku župnu crkvu 1804. izradio Bartolomeo Ferrari (1770. – 1844.) u maniri glavnoga predstavnika neoklasicizma Antonija Canove, za istarske su crkve naručitelji nabavljali djela od manje vještih majstora koji su klesali umjetnički prosječno kvalitetne skulpture.

Pohvalno je i korisno što se u Markovićevim i Matejčićevim uvodnim poglavljima pri spomenu pojedinoga umjetničkog djela u zgradama navodi i broj kataloške jedinice, što je nažalost izostalo u Tulićevu poglavlju. U tom je kontekstu letimično pregledavanje najvažnijih djela prosječnom čitatelju otežano, dok će se povjesničari umjetnosti i djelatnici srodnih struka zbog prethodnoga poznavanja materijala i lokacija malo lakše snalaziti. Također, kao ni prvi svezak, ni ova knjiga nema stručnu recenziju, no to ipak ne umanjuje njezinu znanstvenu izvrsnost i prinose iznesene u uvodnim tekstovima te prilikom katalogiziranja umjetnina. U tom kontekstu valja napomenuti da je više od deset djela objavljeno prvi put, a većina kiparskih djela nastalih od kraja 16. do sredine 19. stoljeća dosad nije bila predstavljena kataloškom obradom uz primjenu suvremene metodologije i korištenjem najnovijih spoznaja u povijesti umjetnosti.

Opsežan katalog (54–389) broji 127 kataloških jedinica popraćenih izabranom bibliografijom detaljno navedenom na posljednjim stranicama sveska. Mala je zamjerka što nakon bibliografije nema indeksa imena i lokacija, no on je nedostajao i u prvom svesku. U usporedbi s potonjim zadržan je sadržaj kataloških jedinica, a s obzirom na brojnije arhivske izvore nastale od 14. stoljeća nadalje, opisi umjetnina nadopunjeni su i kratkim izvještajima o premještanju djela te vlasničkim promjenama. Vrijednost se ove publikacije očituje i u navođenju izvedenih restauracija, stanju umjetnina i detaljnom pregledu istraživanja, što upućuje na povijesni slijed interpretacija pojedinoga djela u kontekstu povijesti umjetnosti.

Pregledom kataloga može se uočiti da se skulptura gotičkoga razdoblja može svrstati u nekoliko grupa. Prije ostalih, valja naglasiti skupinu drvenih polikromiranih raspela i Bogorodica s Djetetom, a potom i brojnu grupu kamenih, gdje god i polikromiranih svetojhraništa te monumentalnih skulptura svetoga Antuna Opata koji, poput primjera iz Zarečja i Savičente (Svetvinčenta), izgledaju kao djela umjetnika aktivnih tijekom prve polovice 20. stoljeća. Manju grupu čine drveni polikromirani poliptisi, a iz korpusa se svakako izdvaja monumentalni portal crkve svetoga Franje u Puli izrađen krajem 13. ili početkom 14. stoljeća, korske klupe u Eufrazijani što se datiraju u sredinu 15. stoljeća te izvanredna kamena skulptura svete Eufemije koja se, prema novim istraživanjima, pripisuje nepoznatom kiparu djelatnom tijekom druge četvrtine 15. stoljeća u venecijansko-padovanskom krugu. U približno isto vrijeme smješteni su i kapiteli kolonade katedrale u Puli, rad vještih klesara koji su ipak bili uspješniji u izvedbi dekorativnih motiva nego figuralike. Iako se majstori gotičkih umjetnina vrlo teško mogu identificirati, uspostavljen je opus majstora Dominika, djelatnoga u drugoj četvrtini 15. stoljeća, a pojedina su djela povezana s majstorima Franjom i Benkom iz Sočerge na temelju natpisa. Na području Istre nalazi se i nekoliko drvenih polikromiranih djela Jacopa Moronzona, člana poznate venecijanske rezbarske obitelji djelatne od kraja 14. pa sve do početka 16. stoljeća.

Tijekom druge polovice 15. stoljeća i kroz 16. stoljeće reprezentativna djela renesansnih obilježja su figure Bogorodice s Djetetom izvedene kao samostalne drvene skulpture te unutar složenih polikromiranih poliptiha. Pojedini se izuzetno kvalitetni primjeri atribuiraju Andrei da Murano, koji je vjerojatno izradio i poliptih s gotičkim arhitektonskim okvirom iz franjevačke crkve u Puli. U istoj se crkvi nalazi i najljepša ranorenesansna skulptura istar-

skoga poluotoka, ujedno i jedina izrađena od kamena, koja predstavlja grupu Navještenja, a rad je venecijanskoga kipara Giovannija Buore (1450. – 1513.). Treće poznato ime je ono Paola Campse kojemu se, u pojedinim slučajevima uz pomoć drugih kipara ili radionice, pripisuju skulpture Bogorodice s Djetetom iz Buja te oltarni retabli iz Motovuna i Mutvorana. Brojnost drvenih polikromiranih reljefa s prikazima Bogorodice s Djetetom i raznih svetaca, nekoć vjerojatno dijelova većih oltarnih cjelina, povezuje se s propadanjem materijala i barokizacijom većih sakralnih objekata, kada su brojni drveni oltari izbačeni i spaljeni. Ikonografska tema Bogorodice sućutne (*Pietà*) javlja se samo jedanput na primjeru koji se izvorno nalazio u crkvi Majke Božje Žalosne u Umagu, a danas se čuva u župnoj crkvi Marijina Uznesenja. Teme prikazane unutar impozantnih višekatnih poliptiha često citiraju djela poznatih slikarskih ostvarenja Antonija Vivarinija (djelatan od 1440. do 1480.), Bartolomea Vivarinija (djelatan od 1450. do 1491.) i Andree Mantegne (1431. – 1506.), dok se, primjerice, na oltaru Presvetoga Sakramenta župne crkve Navještenja Marijina u Savičenti može zamijetiti utjecaj jednoga od najpoznatijih renesansnih arhitekata i kipara Jacopa Sansovina (1486. – 1570.). Popisu poznatih umjetnika čija su djela sačuvana na istarskom poluotoku valja dodati i ime Francesca Terillija (1550. – 1630.), jednoga od važnijih venecijanskih kipara u drvu, bjelokosti i bronci, kojemu su recentno pripisane kasnorenesansne skulpture Bogorodice s Djetetom iz Brtonigle te dva najkvalitetnija drvorezbarska djela u Istri 17. stoljeća – par pokleknulih anđela na glavnom neobaroknom oltaru u župnoj crkvi svetoga Blaža u Vodnjanu.

U 63 kataloške jedinice u kojima je Tulić podjednako obradio oltare i skulpture u razdoblju od kraja 16. do druge četvrtine 19. stoljeća ipak se može zamijetiti veći broj umjetnina nastalih u 18. stoljeću. Odabrana kiparska djela nižu se kronološkim redom, stoga je moguće pratiti i učestalost pojave materijala: polikromiranoga i pozlaćenoga drva, mramora, štuka te bakra. U prvoj polovici 17. stoljeća dominiraju uglavnom oltari i skulpture izrađeni od drva, među kojima se ističu skulpture Francesca Terillija – glavni oltar iz crkve sv. Marije na Placu izrađen 1633., što se danas nalazi u crkvi svete Eufemije u Gračišću, te načinom oblikovanja skromniji oltar svetoga Antuna Padovanskoga u župnoj crkvi u Humu iz 1646. godine. Mramorni oltari i skulpture javljaju se tek krajem 17. stoljeća: 1670., kada nastaje glavni oltar u župnoj crkvi u Savičenti, odnosno 1697., kada nastaje dosad gotovo nepoznata skulptura Bogorodice s Djetetom Francesca Cabiance iz crkve Gospe od Pojasa

u Labinu. Početak 18. stoljeća obilježila su važna djela kipara Giovannija Bonazze i Paola Callala. Od potonjega valja istaknuti oltar s mramornim kipovima Mojsija, Krista i Ilije u sceni Preobraženja, što se nalazi u župnoj crkvi u Labinu. U trećem i četvrtom desetljeću u Istri djeluje padovanski kipar Angelo De Putti, autor kamenih kipova svetaca na pročeljima župnih crkava u Pazinu i Žminju te dosad nepoznatih skulptura na nekadašnjem oltaru Presvetoga Sakramenta u Eufrazijani, a koji se danas nalazi u župnoj crkvi u Novoj Vasi Porečkoj. Razdoblje druge četvrtine 18. stoljeća predstavljeno je s nekoliko iznimno kvalitetnih djela u mramoru, primjerice, riječkoga kipara Antonija Michelazzija, koji izvodi glavni oltar sa skulpturama svetoga Nicefora Mučenika i Nicefora Biskupa u nekadašnjoj katedrali u Pićnu 1735., ili pak Francesca Bonazze, koji za motovunsku župnu crkvu gradi glavni oltar sa skulpturama svetih Lovre i Stjepana. Vrhunska djela venecijanskoga kiparstva *Settecenta* predstavljaju kipovi svetih Servula i Sebastijana iz 1737. na glavnom oltaru župne crkve u Bujama, djela slavnoga kipara Giovannija Marchiorija, koji se s dva anđela javlja i na oltaru Presvetoga Sakramenta u župnoj crkvi svete Eufemije u Rovinju. Ondje je ujedno i najkompleksnija te kvalitetom i obujmom najveća narudžba mramorne skulpture i oltara u Istri. Riječ je o oltarima svete Eufemije, svetoga Nikole, svetoga Petra i svetoga Mihovila te o glavnom oltaru s dimenzijama najmonumentalnijim mramornim kipom u Istri: dva i pol metra visokom figurom svetoga Jurja. Skulpture je izradio venecijanski kipar Alvise Tagliapietra (1670. – 1747.) sa sinovima Ambrogijom (1701. – ?), Carlom (1703. – ?) i Giuseppeom (1711. – ?).

Na istarskom se poluotoku reprezentativne štukature, nakon onih u Eufrazijani iz 6. stoljeća, javljaju tek 1751. u nekadašnjoj franjevačkoj crkvi u Poreču. Izradio ih je Giuseppe Monteventi iz Bologne, čija se djela nalaze i u Zadru, Kaštel Štafiliću, Splitu te na otoku Badiji kraj Korčule. U korpusu barokne skulpture posebno se ističe gotovo četiri metra visok bakreni kip svete Eufemije iz 1758. na vrhu zvonika rovinjske župne crkve, rad braće Vallani iz Maniaga. Drvena skulptura 18. stoljeća je vrlo raznolika i podjednako se može povezati s venecijanskim, tirolskim, ali i lokalnim pavlinskim radionicama. Tako su vrsni radovi nepoznatih venecijanskih kipara, figure Bogorodice s Djetetom iz Bala te one iz Oprtlja, dok je lik Bezgrešne u franjevačkom samostanu u Pazinu djelo tirolskoga majstora Dionizija Hoffera (1672. – 1741.). Posebnu cjelinu čini oprema, na prvom mjestu oltari s kipovima u pavlinskoj crkvi svetoga Petra u Svetom Petru u Šumi, a koju je

zajedno s radionicom izveo član pavlinskoga reda Paulus Riedl (vijesti od 1753. do 1776.). Kraj 18. i početak 19. stoljeća obilježile su skromnije lokalne i furlanske altarističke radionice, poput one Ksavera Medelina u Raklju, Gasparea Albertinija u Pićnu i Bujama te Giovannija Mattiussija u Rovinju. Kiparska djela nastala u 19. stoljeću zastupljena su kroz kipove svetih Nicefora i Pelegrina na glavnom oltaru u župnoj crkvi u Umagu, djela Venecijanca Antonija Bose (1780. – 1845.) iz 1821. godine.

Slikovna oprema drugoga sveska zadržala je iznimnu kvalitetu započetu sveskom o kiparstvu od 4. do 13. stoljeća. Ipak, fotografije ovoga sveska, koje potpisuje Ivo Puniš, činit će se nešto boljima, što se može pripisati stečenom iskustvu, ekspresivnijem materijalu i vrlo vještom kadriranju, koje u nemalom broju slučajeva doista naglašava najbolje detalje prikazane skulpture. Svakako treba pohvaliti i izbor dekorativnih fotografija na početku te kraju sveska, koje čitatelja na neki način uvlače u publikaciju.

Drugim je sveskom završen pregled kiparskih djela umjetničke baštine istarske crkve, čije je bogatstvo uslijed povijesnih političkih okolnosti, propadanja materijala i otuđivanja djela u određenom postotku zasigurno osiromašeno. To se posebno odnosi na drvenu skulpturu i oltarne retable, koji su vjerojatno u velikom broju uništeni prilikom barokizacije crkava. Međutim, barokna ostvarenja su, s obzirom na način oblikovanja i njihovu ekspresivnost, na jedan drugi način oplemenila unutrašnjost istarskih sakralnih objekata. Upravo ta raznolikost stilskih razdoblja, materijala i kvalitete izrade sačuvanih kiparskih djela čini bogatstvo ove vrste istarske umjetničke baštine. Nadati nam se je da će se smion i hvalevrijedan pothvat izdavanja ove vrlo vrijedne edicije uskoro nastaviti sljedećim sveskom.

Mateja Jerman

Istra u novom vijeku / Istria in the Modern Period, urednica / editor in chief Tatjana Bradara, Monografije i katalozi 30, Pula: Arheološki muzej Istre, 2017., 409 str.

U sklopu izložbe Arheološkoga muzeja Istre *Istra, lav i orao* (2. srpnja 2015. – 31. siječnja 2016.), kojoj su autorice bile Tatjana Bradara i Ondina Krnjak, održana su u listopadu i studenom 2015. u Muzejsko-galerijskom prostoru